

Domácí násilí z pohledu vývoje a ochrany dětí

Domestic violence from the perspective of the development and protection of children

Irena Sobotková^{1*}

¹*Katedra psychologie, Filozofická fakulta UP v Olomouci*

Abstrakt

Přehledová studie se zabývá aktuální, ale u nás dosud málo prozkoumanou problematikou vystavení dítěte domácímu násilí. Situace, kdy je dítě svědkem domácího násilí, je natolik závažná, že je klasifikována jako forma psychického týrání s možnými následky v psychickém a sociálním vývoji. Tyto následky jsou v článku popsány z vývojového hlediska, přičemž je poukázáno na význam osobní resilience dítěte. Jsou také zmíněna různá rizika vyskytující se v rodinách s domácím násilím, např. snížené rodičovské kompetence nebo transgenerační přenos násilí. Ochrana dítěte před domácím násilím vychází ze zásady preferovat vždy zájem a blaho dítěte. V praxi je však ochrana dítěte velmi složitá. Existuje řada otázek a citlivých témat, např. kontakt dítěte s násilným rodičem. Prevence domácího násilí i jeho řešení vyžaduje interdisciplinární přístup.

Klíčová slova: domácí násilí, děti vystavené domácímu násilí, psychické týrání, vývoj dítěte, rizika, prevence

Abstract

The article deals with a socially relevant and actual issue of domestic violence with respect to the development and protection of children. First, it describes the concept of domestic violence, particularly intimate partner violence, and brings some numerical data. In spite of the fact that the reported numbers are different, each situation when a child is exposed to the domestic violence is very unfavorable or even traumatic for him. The immediate effects are feelings of fear, anxiety, confusion, anger and helplessness. Younger children often feel guilty for the situation at home. Most experts are convinced that long-term consequences of witnessing domestic violence are very negative for the development of child's personality. The exposure to intimate partner violence is increasingly being recognized as a form of child maltreatment. The World Health Organization expressed this conviction in 2013 when children's exposure to domestic violence was added to the syndrome of child abuse and neglect as one form of psychic

*Korespondenční autor: Doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc., Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
E-mail: irena.sobotkova@upol.cz

abuse. Further, the consequences of exposure to the domestic violence are summarized developmentally from early childhood to young adulthood. The typical symptom in children growing up in an atmosphere of fear and violence is the reduced self-esteem. Emotional and behavioral disorders are also frequent. It was even proven that children who are passively exposed to domestic violence tend to have equally severe emotional symptoms (e.g. depression) as children who are really physically abused. The intensity and extent of the consequences of children's exposure to domestic violence depend on several factors, such as age and sex of the child, his resilience, rate of brutality and frequency of its occurrence, supportive social network of the family and so on. The fact that reduced parental skills are common in families with domestic violence is pointed out. Empirical evidence shows that the quality of parenting and the ability to meet the needs of the child are decreased. Little research attention has been paid to the relationship between father and child in families where the offender is a man/father. The transgenerational transmission of violence is mentioned, too. Finally, the possibilities of child protection and several practical implications are outlined. The most important thing is to ensure the safety of the child, to protect his/her health, not only physical but also psychological. The child should understand the situation, which can be difficult due to the age and intellectual maturity of the child. The primary prevention of violence since childhood is important, including examples of parents, education for responsibility and tolerance of differences, achievement of adequate self-confidence and skills to solve problems. The issue of domestic violence and child protection must be addressed interdisciplinary.

Keywords: domestic violence, children exposed to domestic violence, psychological abuse, child development, risks, prevention

Úvod

Jednou z poměrně úzkých, ale velmi důležitých a společensky naléhavých oblastí aplikace psychologie je oblast společenského a domácího násilí, zajištění bezpečného vývoje dětí v rodinách a práce s oběťmi, svědky a pachateli násilí. Tato přehledová studie se zabývá problematikou domácího násilí v souvislosti s dětmi.

Domácí násilí je obvykle vymezováno jako násilí mezi osobami žijícími ve společné domácnosti, bez nutnosti příbuzenských vztahů (např. Ševčík & Špatenková a kol., 2011). Nejčastěji jde o násilí mezi partnery, přičemž ženy jsou podle různých zdrojů oběťmi v 92–98 % případů. Zdroje násilí v rodině jsou mnohočetné, kombinuje se zvýšená zranitelnost rodiny jako systému s případným transgeneračním přenosem násilí, nepříznivými situačními faktory, osobnostními rysy a nezvládnutým chováním v zátěžových situacích. Domácí násilí odehrávající se mezi partnery zasahuje i další osoby žijící v téže domácnosti, což jsou většinou děti. V rodinách, kde k násilí dochází, jsou podle českých zdrojů děti jeho svědky až v 94 % případů (Vavroňová & Hronová, 2014). Udávaná spodní hranice je kolem 69 % případů (Domácí násilí, nedat.). Údaje jsou tedy velmi různé. Z psychologického hlediska nezáleží ani tak na přesném čísle, jako na tom, že v každém jednotlivém případě je situace, kdy se násilí odehrává za přítomnosti dítěte, pro něj velmi traumatizující. Podle nejnovějších

statistik Asociace pracovníků intervenčních center v ČR činil počet dětí v domácnostech, kde bylo provedeno vykazání násilné osoby v roce 2014, celkem 1436 dětí¹. Nejde ale zdaleka o konečné číslo, protože ve statistice nejsou zahrnuty rodiny, v nichž bylo při řešení jejich situace uplatněno jiné opatření než institut vykazání, a existuje také mnoho neohlášených případů domácího násilí v rodinách s dětmi.

Děti vystavené domácímu násilí

Vymezení role dětí vystavených domácímu násilí v ČR se většinou zakládá na faktu, že dítě nějakým způsobem vnímá násilné interakce mezi rodiči, případně matkou a jejím partnerem apod. Obvyklý rámeček termínu „dítě – svědek domácího násilí“ se kryje s tím, když dítě vidí fyzické nebo sexuální násilí, zranění způsobená násilím, nebo pokud slyší známky psychického nebo fyzického násilí jako vyhrožování, nadávky, křik, pláč či rozbíjení věcí (např. Když jsou děti svědky, nedat.). V zahraniční literatuře je toto pojetí podrobnější a širší, je rozlišováno několik dalších forem vystavení dítěte domácímu násilí (Holden, 2003):

- 1) prenatalní vystavení násilí, kdy je matka jakkoli týrána v těhotenství;
- 2) dítě zasahuje – snaží se verbálně nebo fyzicky zabránit násilí;
- 3) dítě jako svědek je současně viktimizováno – během incidentu je zraněno, uhozeno;
- 4) dítě je násilnou osobou přinuceno zapojit se do něčeho, co dělat nechce – špehovat, donášet, posmívat se nebo dokonce se účastnit nějaké formy týrání oběti;
- 5) dítě vidí, slyší a vnímá důsledky – matčin strach, případně změny nálad, depresi, zranění, modřiny, rozbité věci, je zapojeno do pokusů o útěk z domu atd.;
- 6) dítě se účastní komunikace o násilí – se sourozenci, příbuznými, s cizími lidmi (sociální pracovníce, vyšetřovatelé);
- 7) dítě dělá, že o násilí neví – matka je například přesvědčena, že dítě v době incidentu spalo.

V rozsáhlé americké přehledové studii je na základě provedených výzkumů uveden odhad, že 20–25 % dětí je svědky domácího násilí mezi rodiči (Osofsky, 2003). Přesto byla problematika domácího, resp. partnerského násilí dlouho zkoumána pouze z pohledu žen jako nejčastějších obětí. I ve světové literatuře se zájem o dítě v kontextu domácího násilí objevuje až kolem roku 1990, výrazně pak po roce 2000. Dosud ale není problému vystavení dítěte domácímu násilí – na rozdíl od přímého týrání, zneužívání a zanedbávání dětí – věnována patřičná pozornost (např. Marvánová-Vargová, Pokorná, & Toufarová, 2008). Proto se ještě někdy hovoří o dětech jako o zapomenutých a neviditelných obětech domácího násilí, případně o „tichých svědcích“ násilí (silent witnesses). V současné době stoupá díky kvalitativním studiím zájem o to, co děti prožívají, jaký význam pro ně má zkušenost násilí, jaké má dopady. Vliv násilí na dítě není možno chápat jednosměrně a zjednodušeně, celá problematika je velmi složitá. V úvahu jsou dnes brány i resilientní faktory a aktivita dítěte při konstruování jeho sociálního světa (Holt, Buckley, & Whelan, 2008). Místo poměrně úzkého termínu „svědek násilí“ se dnes v zahraniční literatuře používá spíše termín „vystavení“ dítěte násilí – exposure to domestic violence (např. Holden, 2003; Lundy & Grossman, 2005;

¹<http://www.domaci-nasili.cz/Download/2014-vykazani-oprava.pdf>.

Osofsky, 2003 aj.). Tato nepřímá viktimizace představuje pro děti nadměrnou psychickou zátěž.

Důsledky pro psychiku a celkový stav dítěte

Mladší dítě nedokáže situaci domácího násilí rozumově ani emočně zpracovat. Zažívá pocity strachu, úzkosti, zmatku, vzteku a bezmoci, na čemž se shoduje naprostá většina našich i zahraničních autorů (např. Martin, 2002; Wathen & MacMillan, 2013 aj.). Dítě nemůže násilí zabránit, nemá sílu matku ubránit, samo nemá kam utéct. Velmi devastující je pocit viny či přímo odpovědnosti za násilí v rodině („zlobil jsem, proto tatínek bije maminku“), častý u předškolních dětí a dětí na začátku školní docházky. Dospívající děti, které už vědí, že situace u nich doma není běžná, „normální“, trápí pocit studu a odlišnosti. Vzhledem k nutnosti všechny tyto negativní pocity nějak zpracovat se mění i chování dětí. Může jít o bezúčelnou hyperaktivitu nebo naopak útlum a apatii, u menších dětí se může vyskytnout vývojová regrese (například návrat k nočnímu pomočování). Přicházejí i závažnější problémy, jako jsou neurotické a psychosomatické potíže. Jedná se například o poruchy spánku, noční můry, děsivé sny, somatizaci – často bolesti břicha, hlavy, nevolnosti, dále může být patrná zvýšená únavnost. Vyskytují se i subfebrilie, celkové neprospívání dítěte bez lékařského nálezu, u dospívajících pak poruchy příjmu potravy, depresivní reakce atd. Zajímavé výsledky přinesla nová rozsáhlá studie, která potvrdila závažné psychické a behaviorální důsledky vystavení domácímu násilí u chlapců, nikoli u dívek (Blair, McFarlane, Nava, Gilroy, & Maddoux, 2015). Tento závěr je poněkud překvapivý. Vzhledem k nejednoznačnosti dosavadních výzkumných zjištění jsou další ověřovací studie jistě potřebné.

Jako odezva na domácí násilí jsou obvykle rozlišovány bezprostřední následky (rozrušenost, úzkost, pocit ohrožení nebo viny, dezorganizované či agresivní chování, poruchy spánku aj.) a dlouhodobé důsledky, které zasahují zejména osobnost a sociální vztahy dítěte. Čím časnější, častější a dlouhodobější vystavení dítěte násilí bylo, tím závažnější problémy může dítě mít. Záleží ovšem i na typu a intenzitě násilí, celkovém poměru rizik a ochranných faktorů v rodině, charakteristikách dítěte a širší sociální situaci rodiny. Zkušenosti z psychologické praxe ukazují, že kumulativní efekt nepříznivé situace se může táhnout až do dospělosti dítěte. Ojedinelé studie však neshledávají žádný rozdíl v emocionalitě dospělých osob, které byly v dětství vystaveny domácímu násilí a osob, které je jako děti nezažily (McKee & Payne, 2014).

Psychické týrání dítěte

Vystavení dítěte násilí vůči matce (případně dalším členům rodiny) bylo dodatečně v roce 2003 Světovou zdravotnickou organizací přidáno k syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (CAN – Child Abuse and Neglect). Na nebezpečí situace, kdy je dítě svědkem násilí, upozorňuje i dokument Rady Evropy (Kovács, 2011). Kdykoli je matka obětí násilí, je totiž velká pravděpodobnost, že dítě je násilným scénám přítomno. Vystavení dítěte domácímu násilí je dnes klasifikováno jako forma psychického týrání dítěte s možnými vážnými následky v psychickém a sociálním vývoji.

Psychické týrání je působeno chováním, které dítěti sděluje, že je nemilované, bezcenné, nechtěné. Je mu vyhrožováno, nebere se na něj ohled nebo je využíváno pro potřeby druhých. Jde jak o slova, která ubližují, zraňují a bolí, tak o ignorování potřeb dítěte a neverbální signály zahrnující despekt, zlost apod. Přehled základních forem psychického týrání uvedl Holden (2003):

- 1) Terorizování – vystavování dítěte nebezpečným, psychicky náročným až traumatizujícím situacím, které vzbuzují strach, úzkost, bezmocnost (hrozba bití či opuštění dítěte, ohrožování členů rodiny, ubližování blízkým osobám či domácím mazlíčkům před dítětem). Jednou z nejhorších situací pro dítě je vidět matku, od které očekává ochranu, jako oběť agresivního útoku.
- 2) Špatný příklad, kažení dítěte (mis-socialization) – dítě má negativní model, násilí vnímá jako součást rodinných vztahů, jako způsob řešení konfliktů a kontroly nad ostatními, navíc může být povzbuzováno či přinuceno zapojit se do agresivního jednání.
- 3) Opovrhování, ponižování dítěte – v rodinách s domácím násilím je velmi časté ze strany nevlastních otců, druhů matky, ale i biologických otců.
- 4) Neuspokojování či ignorování psychických potřeb dítěte – ukazuje se, že týrané matky často nemají potřebnou energii k naplnění citových potřeb dítěte, k pozitivně laděné interakci s dítětem (viz dále – snížení rodičovských kompetencí). O násilných otcích je málo poznatků, ale předpokládá se, že pachatelé častého násilí na matce dítěte nejsou emočně na dítě vyladěni a nejsou senzitivní vůči jeho psychickým potřebám. Kvalita jejich otcovství je tedy přinejmenším sporná.
- 5) Izolace dítěte – dítě nemá příležitost k adekvátní socializaci, je omezováno ve svých kontaktech, nemůže (či nechce) si domů vodit kamarády. Někdy je dobrovolná izolace například v dětském pokoji formou adaptivní strategie dítěte – nechce přijít násilnému rodiči na oči, aby nevzbudilo jeho vztek.
- 6) Zanedbávání dalších potřeb, zdravotních problémů či výukových potíží dítěte – rodiče jsou příliš zahlceni vlastními problémy, než aby citlivě reagovali a řešili potřeby a problémy dítěte (často je matka vyčerpaná a otce potřeby dítěte nezajímají).

Domácí násilí z hlediska vývoje dítěte

Z vývojového hlediska je možné při vystavení dítěte domácímu násilí pozorovat následující změny. Už v prvním roce života bývají děti v rodinách s násilím více dráždivé, hůře utišitelné, tím pádem i méně prospívají a jsou náročnější na péči. U batolat bývá evidentní opožděné sociální zrání, opožděný vývoj řeči a sebeobsluhy, nepřiměřené sociální reakce (Holt et al., 2008). Výzkumy ukázaly, že předškoláci, kteří ještě neumějí verbalizovat a zpracovat přemíru negativních emocí, jsou velmi náchylní k nočním děsům, úzkosti, agresivnímu chování, ale i k psychosomatickým problémům (Cunningham & Baker, 2004). Navíc v tomto vývojovém stádiu děti ještě myslí egocentricky a často mají pocit viny za to, co se děje jejich matce. Nerozumějí konfliktům mezi rodiči a nemají dostatečně vyvinuté strategie zvládnání stresu. Vezmeme-li v úvahu dostupné české statistiky, zjistíme alarmující fakt, že právě nejvíce vulnerabilní věková skupina menších dětí je nejčastěji přítomna domácímu násilí. Na prvním místě jsou to děti ve věku 5–9 let, na druhém místě děti od

narození do 4 let, které celkem tvoří přes dvě třetiny všech dětí vystavených domácímu násilí (Vavroňová & Hronová, 2014).

Děti v mladším školním věku mají problém vytvořit si kvalitní kamarádský vztah, nechťejí nebo nemohou si vodit kamarády domů, neumějí důvěřovat druhým a řešit běžné konflikty přiměřeně a konstruktivně – chybí jim vzory. Celkově bývají jejich sociální kompetence slabší než u vrstevníků z funkčních rodin. Děti, které se dobře učí a jsou ve škole úspěšné, a které si dokážou vybírat své vzory mimo rodinu, často udrží své „tajemství“ a nikdo se dlouho o rodinné situaci nedozví. Rozsáhlý výzkum přes 4 a půl tisíce dětí vystavených domácímu násilí (Lundy & Grossman, 2005) ukázal, že třetina dětí – svědků násilí doma – je popisována jako zvýšeně agresivní, pětina má problém přizpůsobit se pravidlům školy, učitelé si u nich všimají projevů vyčerpání, deprese, nebo mají více absencí. Ve fázi prepuberty (zhruba kolem 11 let) mívají i děti z funkčních rodin strach o své rodiče v důsledku pokroku v myšlení, protože jsou schopny přemýšlet o budoucnosti a o tom, kdo asi dřív umře a podobně. U dětí zasažených domácím násilím je strach ze smrti rodiče daleko intenzivnější a děsivě přítomný nejen v tomto věku.

V pubertě a v adolescenci dochází k přesahu důsledků domácího násilí do vztahů dítěte mimo rodinu. Tito dospívající mohou zacházet s agresivitou, intimitou a sexualitou odlišně od navyklých norem (Osofsky, 2003). Jsou ve větší míře ohroženi také vznikem závislosti na návykových látkách a rozvojem asociálního jednání. Vůči oběti násilí, většinou matce, mohou zaujímat různé postoje. Buď ochranný a pečující, nebo i hostilní, když situaci vnímají tak, že selhala jako matka, neochránila děti a měla zavčas od násilného partnera odejít. Někteří dospívající se dokážou díky zvětšující se samostatnosti a nezávislosti jakoby vymanit z chronického rodinného problému, a pokud jsou dost resilientní, snášejí celou situaci relativně dobře. Později v mladé dospělosti však může být pro děti z těchto rodin velmi problematické navázat a udržet uspokojivý partnerský vztah a mohou mít přetrvávající potíže se sebedůvěrou.

Ve stručném souhrnu lze říci, že osobnost dítěte se vlivem domácího násilí může utvářet odlišně. Záleží i na resilienci dítěte (viz dále). Typické ale bývá snížené sebevědomí a sebejistota dětí vyrůstajících v atmosféře strachu a násilí. Četné jsou rovněž emoční a behaviorální poruchy, bývá přítomna posttraumatická stresová porucha zahrnující dezorganizované a agitované chování, poruchy spánku atd. Poruchy chování mohou mít podobu zvýšené verbální i fyzické agresivity vůči ostatním dětem i dospělým, porušování pravidel a nerespektování hranic, lhaní, útěků z domu, záškoláctví apod. Jiné děti jsou naopak bázlivé, stažené, uzavřené, s vyhubým chováním. V této souvislosti lze hovořit o identifikaci s rolí agresora nebo oběti. Jak bezprostřední následky, tak dlouhodobé důsledky tedy vážně ohrožují zdravý vývoj dítěte (Cunningham, 2003; Mabanglo, 2002 aj.). Bylo dokonce prokázáno, že děti vystavené pasivně domácímu násilí mají stejně závažné emoční příznaky (např. deprese) jako děti týrané a zneužívané (Sternberg et al., 1993; podobně Čírtková, Macháčková, & Vitoušová, 2002). Velmi nebezpečným „ventilem“ psychického napětí zvláště u dospívajících dětí je záměrné sebedůvěřování (blíže viz Kriegelová, 2008), zneužívání alkoholu a dalších návykových látek.

Další rizika

Přítomnost domácího násilí v rodině výrazně zvyšuje pravděpodobnost současného výskytu syndromu CAN – ten je v těchto rodinách až patnáctkrát pravděpodobnější než v běžných rodinách (Luftman, Veltkamp, Clark, Lannacone, & Snooks, 2005). Jinými slovy, domácí (partnerské) násilí je důležitým ukazatelem rizika fyzického týrání a v menší míře i sexuálního zneužívání dětí (Kellog & Menard, 2003; Osofsky, 2003). I když uváděná čísla výskytu týrání a zneužívání dětí v rodinách s partnerským násilím varují mezi 45–70 %, panuje všeobecný souhlas, že násilí mezi partnery je rizikovým faktorem fyzického týrání dětí. Čím častější a závažnější je partnerské násilí, tím větší je riziko, že dítěti je fyzicky ubližováno. Současnému výskytu domácího násilí a sexuálního zneužívání dítěte se věnovalo méně pozornosti, přesto výzkumné studie uvádějí důkazy o vzájemné propojenosti obou jevů. Podle Kelloga a Menarda (2003) je 77 % pachatelů sexuálního zneužívání dítěte současně pachatelé násilí na matce dítěte. Zajímavé je, že případné ukončení partnerského vztahu neznamená automaticky ukončení násilí. Ukazuje se, že pokud násilí pokračuje, může být dokonce závažnější a mít častěji letální následky (Holt et al., 2008). Během kontaktu partnerů po jejich rozchodu může být dítě vystaveno fyzickému, psychickému i sexuálnímu násilí páchanému na matce, ale rovněž únosům či nucenému zapojení do násilného procesu, např. předávání výhrůžných zpráv matce, ubližování matce pod hrozbou trestu ze strany násilníka atd. (Saunders & Barron, 2003). V některých případech je záměrné ubližování dítěti ze strany otce prostředkem týrání matky. Jde o tzv. dvojitou úroveň intencionality (Kelly, 1996).

Význam osobní resilience dítěte

Intenzita a rozsah důsledků vystavení dětí domácímu násilí závisí na více faktorech, jako jsou věk a pohlaví dítěte, jeho resilience (psychická odolnost) či naopak křehkost a zranitelnost (vulnerabilita), závažnost situace, tj. míra brutality násilí a četnost výskytu situace násilí, výchovné metody v rodině, nestabilita a nedůslednost ve výchově, podpůrná sociální síť rodiny, míra utajení násilí před okolím atd. Běžně dochází k tomu, že dítě ztrácí pocit jistoty a důvěry, který mají poskytovat právě nejbližší osoby – rodiče. Zajímavé výsledky přinesla metaanalýza 118 studií o důsledcích násilí mezi rodiči pro děti (Kitzmann, Gaylord, Holt, & Kenny, 2003). Autoři došli k závěru, že 63 % dětí, které byly vystaveny domácímu násilí, si vede hůře, než děti z běžných rodin, a zbývajících 37 % dětí vystavených násilí se vyvíjí podobně nebo dokonce lépe než většina dětí, které nezažily násilí v rodině. Tento výsledek je potřeba interpretovat opatrně: nepřítomnost vážných problémů dítěte ještě neznamená, že dítě není násilím v rodině ovlivněno. Pravděpodobně to znamená, že u dítěte se rozvinula osobní resilience a různé protektivní faktory je chrání před přímým negativním dopadem násilí. Mezi protektivní faktory patří především bezpečný vztah s nenásilným rodičem nebo jiným pečujícím dospělým, sociální opora v širší rodině a v okruhu známých, dobré vztahy se sourozenci a kamarády, které zmírňují dopad stresu na dítě. Výzkumy ukázaly, že základní stavební kámen resilience u dětí je zdravé sebevědomí, které je ovšem právě atmosférou násilí často devastováno. Pokud má dítě možnost čerpat své sebevědomí z toho, co dokáže například ve škole nebo v nějaké zájmové činnosti, umožňuje mu to snáz

zvládat rodinný stres. Podrobnější pojednání o resilienci u dětí by přesáhlo rámec tohoto sdělení, lze však odkázat na další literaturu (Martin, 2002; Masten, 2001; McGee, 2000 aj.).

Snížené rodičovské kompetence

Matka, která je obětí opakovaného násilí, nemůže být dítěti plně emočně k dispozici a její projevy jsou pro dítě často nesrozumitelné a matoucí². Schopnost být „dobrou matkou“ je u ní v důsledku psychického vyčerpání snížena, i když jinak k tomu má všechny ostatní předpoklady. Hovoří se o snížených rodičovských kompetencích (Wünschová, 2009). Empirické důkazy naznačují, že kvalita rodičovství a schopnost obou rodičů naplňovat potřeby dítěte bývají v rodinách s domácím násilím sniženy (např. Buchbinder, 2004). Pokračující násilí snižuje kapacitu matky věnovat se dítěti. Holden (2003) se domnívá, že nadměrný stres, případně deprese matky, může časem vyústit v emočně odtažitý vztah s dítětem nebo dokonce ve špatné zacházení s dítětem. Jde totiž o interakční procesy – úzkostná a depresivní matka je výchovně nejistá, to může přispět k problémům v chování dítěte a zpětně k neadekvátním výchovným zásahům matky. Výzkumy také naznačují, že domácí násilí negativně ovlivňuje schopnost matky zvládat dítě a mít autoritu. Výchovné problémy s dítětem mohou kulminovat fyzickou agresí dospívajícího dítěte vůči matce (Ullman & Straus, 2003) anebo jeho antisociálním jednáním.

Tzv. sekvenční model pachatele (Coohey, 2004) předpokládá, že týraná žena s větší pravděpodobností bude bít své děti, než žena nesetkávající se s násilím. Znamená to, že děti jsou ohrožené nejen násilnou osobou, ale také nejčastější obětí domácího násilí, tedy matkou (ať už záměrně, nezáměrně či pod nátlakem pachatele). Neschopnost ochránit své dítě je pak krutou daní za setrvávání v násilném partnerském vztahu.

Vztah otec – dítě v rodinách s domácím násilím

Malá výzkumná pozornost byla dosud věnována vztahu otec – dítě v rodinách s domácím násilím právě ze strany muže. Dříve se apriorně předpokládalo, že násilný partner může být i dost dobrým otcem. Soudobé studie však nasvědčují tomu, že vztah k dítěti je méně vřelý, spíše kontrolující a autoritářský, výchova nedůsledná se sklonem mít častěji na dítě zlost. Rodičovství těchto otců je z jejich strany často vnímáno jako „právo na dítě“ bez složky péče a výchovy (Peled, 2000). Někteří odborníci reagují na tento fakt velmi ostře a v případě opakovaného fyzického násilí jednoho rodiče vůči druhému za přítomnosti dětí se kloní ke zbavení rodičovských práv, resp. zodpovědnosti (např. Haddix, 1996). Zatím nejsou dostupné spolehlivé studie o tom, jak pachatel vnímá svůj vztah s dítětem.

²Získáme-li představu o tom, jakému násilí ženy čelí, je pochopitelné, že často nemají dost sil koncentrovat se na potřeby dítěte. Statistika nestátní neziskové organizace ROSA za rok 2013 uvádí, že z 223 klientek – obětí domácího násilí – má 100 % zkušenost s psychickým násilím, 78,5 % s fyzickým násilím, 65 % s ekonomickým násilím a 43 % se sexuálním násilím.

Transgenerační přenos násilí

Jeden z nejuznávanějších rizikových faktorů rozvoje násilí v partnerském vztahu je násilí v původní rodině. Děti mají sklon napodobovat a přejímat vzory chování rodičů, včetně způsobů zvládání konfliktů. Hrozí tedy přenos násilných vzorců jednání do další generace, tzv. transgenerační přenos. V literatuře je více zmiňován přenos týrání dětí z generace na generaci (např. Pöthe, 1999), ale některé studie se zabývají i přenosem násilného chování mezi partnery. Sociologické průzkumy organizace ROSA ukazují, že kolem 30 % partnerů – pachatelů násilí – bylo svědky násilného chování otce vůči matce v jejich původních rodinách. Za rok 2003 byl publikován údaj 35 % (Děti jako svědci domácího násilí, 2003), o deset let později 27 % (Vavroňová & Hronová, 2014). I v zahraniční literatuře je mezigenerační přenos násilí odhadován přibližně na 30 % (např. Gelles & Cavanaugh, 2005). Děti, které byly vystavené domácímu násilí, se mohou v dospělosti projevovat násilně, ale mohou se také snadněji stát oběťmi násilí. Pokud jde o zjištěné genderové rozdíly, výsledky výzkumů se shodují na tom, že muži vystavení v dětství násilným scénám mezi rodiči vykazují ve svých partnerských konfliktech více agresivity a problémů se zvládnutím svého chování (externalizace), zatímco u žen se rozvíjejí spíše internalizační poruchy jako úzkost a deprese (Halford, Sanders, & Behrens, 2000). Longitudinální studie nasvědčují tomu, že mladí pachatelé trestných činů byli častěji vystaveni domácímu násilí, než jejich vrstevníci (např. Steinberg, 2000).

Domácí násilí a psychologie rodiny

Domácí násilí je z hlediska následků pro vývoj dítěte možná ještě více devastující než společenské násilí (vátky, terorismus). Při konfrontaci se společenským násilím může být dítě chráněno – pokud nedojde k traumatické ztrátě členů rodiny – soudržností rodiny a blízkými citovými vztahy. Při domácím násilí dítě ztrácí i tuto základní jistotu a nemá kam ustoupit do bezpečí (např. Wünschová, 2009). K této závažné skutečnosti je potřeba přičíst fakt, že vystavení dítěte domácímu násilí není izolovaný problém, ale že je často propleten s dalšími problémy v rodinném systému, jako jsou např. užívání návykových látek, psychické problémy, sociální izolace a nedostatek opory, nezaměstnanost atd.

Z hlediska psychologie rodiny je dnes domácí násilí považováno za jedno z nejnaléhavějších témat právě pro četnost výskytu, zhoubný vliv na stabilitu rodin a vysoké riziko ohrožení zdravého vývoje dětí. Chování rodičů přijímá dítě jako normální a přizpůsobuje se mu do té doby, než má možnost srovnání s jinými rodinami a než je schopno nadhledu a reflexe. Za „normu“ považuje i hrubost, urážky a vzájemné napadání, pokud se v rodině vyskytují. Proto je velmi důležité, jakým způsobem rodina řeší konflikty a problémy (konstruktivně, neúspěšně nebo vůbec, agresivně a násilně apod.). Zvýšené nebezpečí násilného jednání existuje při nahromadění napětí v rodinách bez dobré sociální opory, v rodinách s dlouhodobě neřešenými problémy a pod zátěží (časový stres, partnerské, zdravotní, finanční problémy aj.). Kromě situačních aspektů nelze opomenout osobnostní dispozice rodičů a kvalitu rodinné interakce. Rodiny, v nichž se vyskytuje domácí násilí, mají horší adaptabilitu, nízkou soudržnost, vysokou míru emočního distresu a negativních sociálních očekávání.

Vlivem domácího násilí se mohou rozvinout nepřirozené rodinné procesy. Jeden z nich je tzv. parentifikace, kdy dítě přebírá roli rodiče (například nejstarší sestra zastoupí matku a stará se o své mladší sourozence a domácnost). Při tzv. spousifikaci se dítě dostává do role partnera a důvěrníka rodiče (například týraná matka se dítěti svěřuje, radí se s ním, sdílí s ním své pocity, hledá u něj citové zázemí). Spousifikace se v tomto smyslu dá chápat jako emoční parentifikace, tedy převzetí pozice rodiče, na rozdíl od základní parentifikace, kterou chápeme spíše jako převzetí instrumentální části role, tj. zvláště úkolů a činností připisovaných roli rodiče. Každopádně se jedná o převrácení přirozených rolí v rodině, což je pro zdravý psychosociální vývoj dítěte velkou komplikací. Důsledkem parentifikace pro dítě je podle Goldblatta (2003) ztráta dětství a nadměrný stres. U nás se této problematice věnují výzkumníci z Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU v Brně (Pivodová & Lacinová, 2016).

Možnosti ochrany dítěte před domácím násilím

Na prvním místě je nutné zajistit pro dítě bezpečí, ochránit jeho zdraví, a to nejen fyzické, ale i psychické. Připomeňme potřebu bezpečí a jistoty autorů Matějčka a Langmeiera (Matějček, 2010). V případech násilí mezi rodiči však bývá psychická rovnováha dítěte poměrně často přehlížena. Pokud rodič, jenž se chová násilnický, neubližuje zrovna dítěti, není běžně považován za osobu přímo ohrožující dítě. I v zápise z jednání Výboru pro prevenci domácího násilí (Záznam z jednání, 2013) se lze dočíst, že padla otázka, zda mají být děti přítomné v rodině při vykázaní pachatele automaticky označovány za osoby ohrožené. Odhlédneme-li od právních aspektů, z hlediska čistě psychologického nezáleží tolik na typu násilí. I přítomnost ekonomického násilí v rodině (odevzdávání výplaty partnerovi, nutnost prosit o peníze aj.) je z pohledu ochrany dětí nepříznivá, neboť vyplývá z partnerského vztahu, v němž chybí úcta a respekt³. Co teprve dítě prožívá, když např. otec vyhrožuje matce a opakovaně ji týrá, jaké strachy a fantazie v sobě dítě nosí, jak to dokáže nebo nedokáže racionálně zpracovat, jak to působí na utváření jeho osobnosti a sociálních vztahů? To by měli pracovníci sociálně-právní ochrany dětí a další zainteresovaní odborníci v každém jednotlivém případě zkoumat a vždy k tomu přihlížet při práci s rodinou a zejména při navrhování konkrétních opatření.

Násilí by nemělo být před dítětem bagatelizováno nebo tajeno. Dítě by mělo situaci rozumět, což může být někdy obtížné vzhledem k jeho věku a rozumové vyspělosti. Obecně se doporučuje vysvětlit dítěti, že násilí je problém mezi rodiči a netýká se přímo jeho (Dítě svědkem domácího násilí, nedat.). Tato rada je však diskutabilní, protože dítě násilí mezi rodiči vnímá a je jím zasaženo. Pokud už dojde k vykázaní násilného rodiče, je potřeba dítěti vysvětlit, k čemu došlo („tatínek ublížil mamince“), a že se s ním určitou dobu nevidí. V současné době se v souvislosti se zdůrazňováním významu pokrevních pout dítěte vynořuje řada otázek, na které nelze jasně a jednoduše odpovědět, například: Jak říci dítěti pravdu o násilném trestném činu jednoho z rodičů, aniž bychom odsoudili rodiče jako člověka? Lze označit za špatné pouze jeho chování, zvláště je-li dlouhodobé a stále intenzivnější, aniž by to

³Světová zdravotnická organizace, jak už bylo řečeno, považuje děti v rodinách, kde se vyskytuje jakákoli forma domácího násilí, za ohrožené, aniž by násilí muselo nutně směřovat proti nim.

vrhlo špatné světlo přímo na jeho osobnost? Jak uchovat pozitivní obraz dítěte o rodiči, kterého se už stejně bojí, protože je svědkem jeho agresivních výbuchů, vyhrožování a zastrasování? Jak dítěti pomoci v přijetí a zpracování faktu, že táta ubližuje mámě (nebo naopak)?

Jednoznačná zásada jakékoli činnosti ohledně dětí, a to zájem, prospěch a blaho dítěte, je vyjádřena v Úmluvě o právech dítěte (Sdělení, 1991)⁴. Měla by být důsledně zohledňována i v případech domácího násilí, kdy dojde k omezení či vyloučení práva násilného rodiče bydlet ve společné domácnosti. Při zvažování mezi dvěma právními zájmy – ochranou a zájmem dětí a právy rodiče – musí být před právem rodiče na kontakt s dětmi vždy upřednostněna ochrana dítěte před násilím (Linhart, 2010).

Problematicke kontaktu dítěte s násilným rodičem se věnují i některé nové studie (např. Morrison, 2015). Násilný rodič nebývá přiměřeně citlivý k psychickým potřebám dítěte. Někdy o něj nemá pravý rodičovský zájem nebo mu dokonce ubližuje. V případech dlouhodobého domácího násilí je tedy nutné klást si otázku, jaký vklad, jaké hodnoty a jaká životní schémata může násilný biologický či nevlastní rodič dítěti do života předat, jaký přínos pro dítě bude mít kontakt s ním atd. Na doplnění informací o vztahu násilného otce s dítětem lze uvést, že hlavně ve Velké Británii a Švédsku někteří odborníci i soudy přestávají podporovat kontakty dětí s násilnickým otcem (Eriksson & Hester, 2001). Doporučení ohledně kontaktu dítěte s rodičem – pachatelem domácího násilí – s důrazem na maximální opatrnost jsou uvedena v analýze Ligy lidských práv (Langhansová, 2007).

Řešení domácího násilí

Řešení domácího násilí je nutně záležitostí interdisciplinární. Psychologové by se přednostně měli zajímat o to, aby dítě mělo pokud možno uspokojené základní psychické potřeby, aby mělo blízkou osobu, před níž by mohlo volně vyjadřovat všechny své pocity, aby mělo možnost čerpat z konstruktivních, nosných a podpůrných sociálních vztahů, a aby vidělo, že problémy a konflikty lze řešit i jinak, než násilím.

Základním úkolem rodiny je ochrana dětí a podpora jejich všestranného vývoje. Rodina, v níž je násilím opakovaně znehodnocováno její základní poslání, potřebuje včasnou odbornou intervenci zvenčí (viz Čírtková et al., 2002; Špatenková a kol., 2004; Vodáčková a kol., 2002). Neplní totiž svou kriticky důležitou emoční funkci a funkce socializačně výchovná je deformována atmosférou strachu, úzkosti, chyběním pozitivních příkladů interakčního chování a vhodných identifikačních vzorů, mnohdy i neschopností rodičů uspokojovat adekvátně psychické potřeby dítěte. Vzhledem ke komplexnosti problematiky domácího násilí je pro efektivní ochranu dítěte nutné vždy poznat celý rodinný systém, identifikovat potřeby konkrétního dítěte a adekvátně na ně reagovat. Vhodná je podpora nenásilného rodiče, obvykle matky, a posílení jejich rodičovských kompetencí.

V rámci celospolečenské osvěty a větší informovanosti o domácím násilí je účelné poukazovat na nesprávné představy a mýty. Jedním z nich je např. mýtus, že domácí násilí se vyskytuje spíše v sociálně slabých rodinách (Úlehlová a kol., 2009; Vitoušová & Vedra,

⁴Odborníci se shodují na tom, že zájem dítěte spočívá v možnosti vyrůstat v rodinném prostředí a v atmosféře štěstí, lásky a porozumění, a to s ohledem na plný a harmonický rozvoj jeho osobnosti.

2009). Násilí se ovšem objevuje ve všech typech a formách rodin. V rodinách na dobré ekonomické a vzdělanostní úrovni bývá obvykle skrytější a rafinovanější. Na další mýtus upozorňuje Wrightová (2009), která uvádí, že domácí násilí nevzniká jako následek rozpadlého vztahu, ale naopak, vztah se rozpadá v důsledku primárního problému, tj. násilí. Nezastupitelnou úlohu v informovanosti o domácím násilí mají média.

Důležitá je primární prevence výskytu násilí od dětství, a to příkladem rodičů, výchovou k odpovědnosti, toleranci vůči odlišnosti, k přiměřenému sebevědomí a dovednosti řešit problémy. Edukace o domácím násilí by měla být součástí vzdělávacích programů. Děti by měly vědět, že pokud jsou svědky násilí, je potřeba o tom mluvit a požádat o pomoc důvěryhodného dospělého (příbuzný, učitel, linky důvěry pro děti, policie, pediatr, sousedé aj.). Na nedostatečnou primární prevenci a na nedostatečnou provázanost multioborového přístupu upozorňuje dokument Národní strategie prevence násilí na dětech v ČR na období 2008–2018 (Národní strategie, 2008).

Práce s dětmi, které byly vystavené násilí (sekundární prevence), by měla být zaměřena na podporu rozvoje zdravé osobní identity, rehabilitaci sebepojetí, nácvik sociálních kompetencí a přiměřených strategií zvládnání stresu (Halford et al., 2000). Osoby ohrožené násilím obecně mohou mít užitek z individuální i skupinové psychoterapie vedoucí k náhledu na situaci a k posílení sebevědomí.

Závěr

V praxi je potřebný holistický, interdisciplinární a na dítě zaměřený přístup k problematice domácího násilí. Pro další pokrok v ochraně dětí před domácím násilím je nezbytné systematické vzdělávání pracovníků pomáhajících profesí i dalších odborníků a zvyšování jejich vnímavosti vůči této problematice. Klíčová je rovněž součinnost všech složek, které se podílejí na prevenci domácího násilí, na jeho včasné detekci i ochraně obětí.

Shrnutí celé složité problematiky do několika závěrečných bodů je obtížné. Konkrétní potřebné kroky v našich podmínkách jsou uvedeny v již zmiňovaném dokumentu Národní strategie prevence násilí na dětech v ČR na období 2008–2018 (Národní strategie, 2008). S využitím tohoto materiálu a s přihlédnutím k citovaným zdrojům lze priority ochrany dětí před domácím násilím zformulovat takto:

- 1) Změna postojů společnosti s cílem nulové tolerance násilí vůči dětem na základě široké a permanentní veřejné kampaně.
- 2) Podpora primární prevence, zejména podpora funkčnosti rodiny, podpora rozvoje rodičovských kompetencí.
- 3) Dostupné, efektivní a provázané služby pro rodiny s dětmi.
- 4) Profesionalita odborníků.
- 5) Adekvátní právní úprava reflektující potřeby praxe.
- 6) Pečlivé zvažování a respektování zájmu, prospěchu a blaha dítěte v každém jednotlivém případě.
- 7) Podpora výzkumu.

K poslednímu bodu je potřeba podotknout, že výzkumy vystavení dítěte domácímu násilí jsou velmi komplikované. Přesto je jejich realizace nutná pro hlubší porozumění problematice, nasměrování odborných služeb podle aktuálních potřeb praxe a možnost dětem účinně pomoci.

Literatura

- Blair, F., McFarlane, J., Nava, A., Gilroy, H., & Maddoux, J. (2015). Child witness to domestic abuse: Baseline data analysis for a seven-year prospective study. *Pediatric Nursing, 41* (1), 23-29.
- Buchbinder, E. (2004). Motherhood and battered women: The struggle for repairing the past. *Clinical Social Work Journal, 23* (3), 307-326.
- Cooney, C. (2004). Battered mothers who physically abuse their children. *Journal of Interpersonal Violence, 9* (8), 943-952.
- Cunningham, A., & Baker, L. (2004). *What about me! Seeking to understand a child's view of violence in the family*. London: Centre for Children & Families in the Justice System.
- Cunningham, S. (2003). The joint contribution of experiencing and witnessing violence during childhood on child abuse in the parent role. *Violence and Victims, 18*, 619-639.
- Čírtková, L., Macháčková, R., & Vitoušová, M. (2002). *Domácí násilí – přístup k řešení problému ve vybraných evropských zemích*. Praha: Bílý kruh bezpečí.
- Děti jako svědci domácího násilí, sociologická sonda klientek o. s. ROSA za rok 2003*. Získáno z http://rosa-os.cz/wp-content/uploads/2014/05/2003_STATS.pdf.
- Dítě svědkem domácího násilí* (nedat.). Získáno z http://www.azylovydum.cz/domaci_nasili/dite_svedkem_domaciho_nasili.
- Domácí násilí* (nedat.). Získáno z <http://www.acorus.cz/cz/domaci-nasili/info-o-domacim-nasili.html>.
- Eriksson, M., & Hester, M. (2001). Violent men as good-enough fathers? A look at England and Sweden. *Violence Against Women, 7*(7), 779-798.
- Gelles, R. J., & Cavanaugh, M. M. (2005). Violence, abuse and neglect in families and intimate relationships. In P. C. McHenry, & S. J. Price (Eds.), *Families & change: Coping with stressful events and transitions* (129-154). Thousand Oaks: Sage.
- Goldblatt, H. (2003). Strategies of coping among adolescents experiencing interparental violence. *Journal of Interpersonal Violence, 18*(2), 532-552.
- Haddix, A. (1996). Unseen victims: Acknowledging the effects of domestic violence on children through statutory termination of parental rights. *California Law Review, 84*(3), 757-815.
- Halford, W. K., Sanders, M. R., & Behrens, B. C. (2000). Repeating the errors of our parents? Family-of-origin spouse violence and observed conflict management in engaged couples. *Family Process, 39*, 219-235.
- Holden, G. (2003). Children exposed to domestic violence and child abuse: Terminology and taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review, 6*, 151-160.
- Holt, S., Buckley, H., & Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child Abuse & Neglect, 32*, 797-810.
- Když jsou děti svědky* (nedat.). Získáno z <http://stopnasili.cz/domaci-nasili/kdyz-jsou-deti-svedky/>.
- Kellog, N. D., & Menard, S. W. (2003). Violence among family members of children and adolescents evaluated for sexual abuse. *Child Abuse & Neglect, 27*, 1367-1376.
- Kelly, L. (1996). When women protection is the best kind of child protection: Children, domestic violence and child abuse. *Administration, 44*(2), 118-135.

- Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenny, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2), 339–352. doi: 10.1037/0022-006X.71.2.339
- Kovács, E. (2011). *Psychological violence*. Získáno z <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=12971&lang=en>.
- Kriegelová, M. (2008). *Záměrné sebepoškozování v dětství a adolescenci*. Praha: Grada.
- Langhansová, H. (2007). *Děti svědci domácího násilí – svěřování do výchovy a úprava styku s násilným rodičem*. Získáno z <http://lp.cz/publikace/deti-svedci-domaciho-nasili/>.
- Linhart, M. (2010). Stanovisko Odboru bezpečností politiky (OBP) MV ČR k postupu policie vůči dítěti – svědkovi domácího násilí. *Zpravodaj Bílého kruhu bezpečí*, 3, 1-3. Získáno z http://www.domacinasili.cz/files/files/metodika_dite_svedek_dn.pdf.
- Luftman, V. H., Veltkamp, L. J., Clark, J. J., Lannacone, S., & Snooks, H. (2005). Practice guidelines in child custody evaluations for licensed clinical social workers. *Clinical Social Work Journal*, 33, 327-357.
- Lundy, M., & Grossman, S. F. (2005). The mental health and service needs of young children exposed to domestic violence: Supportive data. *Families in Society*, 86(1) 17-29.
- Mabanglo, M. (2002). Trauma and the effects of violence exposure and abuse on children: A review of the literature. *Smith Studies in Social Work*, 72, 232-251.
- Martin, S. G. (2002). Children exposed to domestic violence: Psychological considerations for health care practitioners. *Holistic Nursing Practice*, 16(3), 7-15.
- Marvánová-Vargová, B., Pokorná, D., & Toufarová, M. (2008). *Partnerské násilí*. Praha: Linde.
- Masten, A. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238.
- Matějček, Z. (2010). *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál.
- McGee, C. (2000). *Childhood experiences of domestic violence*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- McKee, J. R., & Payne, B. K. (2014). Witnessing domestic violence as a child and adulthood emotionality: Do adults „feel“ the consequences of exposure to partners abuse later in the life course? *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 23, 318-331.
- Morrison, F. (2015). „All over now“? The ongoing relational consequences of domestic abuse through children's contact arrangements. *Child Abuse Review*, 24(4), 274-284.
- Národní strategie prevence násilí na dětech v ČR na období 2008 – 2018* (2008). In Věstník vlády pro orgány krajů a orgány obcí. Částka 5 (91-95). Získáno z <http://www.mvcr.cz/clanek/vestnik-vlady-pro-organy-kraju-a-organy-obci-rok-2008.aspx>.
- Osofsky, J. D. (2003). Prevalence of children's exposure to domestic violence and child maltreatment: Implications for prevention and intervention. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 161-170.
- Peled, E. (2000). The parenting of men who abuse women: Issues and dilemmas. *British Journal of Social Work*, 30, 25-36.
- Pivodová, L., & Lacinová, L. (2016). Fenomén spousifikace: Studie o partnerském vztahu mezi rodičem a dítětem. *E-psychologie* [online], 10(1). V tisku.
- Pöthe, P. (1999). *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G.
- Saunders, H., & Barron, J. (2003). *Failure to protect? Domestic violence and the experiences of abused women and children in the family courts*. Bristol: WAFE.
- Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte* (8. dubna 1991). In [Sbírka zákonů](#), č. 104/1991, částka 22. Získáno z <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=104&r=1991>.

- Steinberg, L. (2000). Youth violence: Do parents and families make a difference? *National Institute of Justice Journal*, 2, 30-38.
- Sternberg, K. J., Lamb, M. E., Greenbaum, Ch., Cicchetti, D., Dawud, S., Cortes, R. M., Krispin, O., & Lorey, F. (1993). Effects of domestic violence on children's behavior problems and depression. *Developmental Psychology*, 29, 44-52.
- Ševčík, D., & Špatenková, N. a kol. (2011). *Domácí násilí. Kontext, dynamika, intervence*. Praha: Portál.
- Špatenková, N. a kol. (2004). *Krizová intervence pro praxi*. Praha: Grada Publishing.
- Úlehlová, D. a kol. (2009). *Problematika domácího násilí pro zdravotnické pracovníky*. Brno: Národní centrum ošetřovatelství a nelékařských zdravotnických oborů.
- Ullman, A., & Straus, M. A. (2003). Violence by children against mothers in relation to violence between parents and corporal punishment by parents. *Journal of Comparative Family Studies*, 34(1), 41-60.
- Vavroňová, M., & Hronová, M. (2014). *Sociologická sonda ROSA: Domácí násilí*. Získáno z <http://rosa-os.cz/wp-content/uploads/2014/05/statistika-za-2013.pdf>.
- Vitoušová, P., & Vědra, V. (2009). *Domácí násilí (Informace a praktické rady pro ohrožené osoby)*. Pardubice: Bílý kruh bezpečí.
- Vodáčková, D. a kol. (2002). *Krizová intervence*. Praha: Portál.
- Wathen, C. N., & MacMillan, H. L. (2013). Children's exposure to intimate partner violence: Impacts and interventions. *Paediatrics & Child Health*, 18(8), 419-422.
- Wright, C. (2009). Confronting domestic violence head on: The role of power in domestic relationships. *Thomas Jefferson Law Review*, 32, 21-29.
- Wünschová, P. (2009). Rodinný systém ohrožený domácím násilím. In Z. Bednářová, K. Macková, P. Wünschová, & K. Bláhová, *Domácí násilí. Zkušenosti z poskytování sociální a terapeutické pomoci ohroženým osobám* (28-40). Praha: Acorus.
- Záznam z jednání Výboru pro prevenci domácího násilí konaného dne 14. března 2013. Získáno z http://www.mpsv.cz/files/clanky/15234/Zapis__14-3-2013.pdf.